

Vohryzek, Stanislav; Kovář, Josef Jan; Hlavica, Michal

K velikosti panství hradů na jihozápadní Moravě před husitskými válkami

Studia archaeologica Brunensia. 2015, vol. 20, iss. 1, pp. [133]-152

ISSN 1805-918X (print); ISSN 2336-4505 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133099>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV VOHRYZEK – JOSEF JAN KOVÁŘ – MICHAL HLAVICA

K VELIKOSTI PANSTVÍ HRADŮ NA JIHOZÁPADNÍ MORAVĚ PŘED HUSITSKÝMI VÁLKAMI

V úvodní fázi výzkumu charakteru a velikosti panství, která příslušela k hradům na jihozápadní Moravě, byl realizován souhrn dosavadních znalostí o majetkovém zázemí celkem 32 hradních lokalit ve sledovaném regionu, a to pro období před husitskými válkami. Kvantitativní i kvalitativní nedostatky dochované pramenné základny sice limitují možnosti komparace charakteru a vývoje majetkového zázemí hradů, přesto umožňují získat představu o velikosti panství u 20 lokalit z daného souboru, a to alespoň k jednomu datu před počátkem husitských válek. Výzkum potvrzuje jak dosavadní představy o větší velikosti panství v kolonizačních oblastech oproti staré sídelní oblasti, tak předpoklad, že ve 14. století dokázala zajistit provoz hradu poměrně malá panství o 1–2 vesnicích.

středověk – Morava – hrad – hospodářské zázemí – komparace

On the extent of castle domains in Southwest Moravia before the Hussite Wars. The initial phase of research into the character and extent of domains belonging to castles in Southwest Moravia involved a summary of previous knowledge of the proprietary background of 32 castle sites in the region under review in the period before the Hussite Wars. Even though the quantitative and qualitative deficiencies of preserved source materials diminish the possibilities of a comparison between the character and development of proprietary backgrounds in individual castles, they give us an idea of the extent of domains in 20 localities from the whole set under review, at least for one date before the outbreak of the Hussite Wars. The above research confirms the previous idea that the extent of domains in colonisation areas was larger when compared to the old settlement territory, and the assumption that the functioning of a 14th century castle may have been secured by relatively small demesne including 1–2 villages.

Middle Ages – Moravia – castle – economic hinterland – comparison

---

1. Úvod

Výzkum feudálního majetku na Moravě ve vrcholném středověku je převážně zaměřen jednak na určení celkového počtu měst, městeček a vesnic, jednak na sledování vývoje podílu těchto majetků ve vlastnictví panovníka, církevních

institucí, vyšší a nižší šlechty i měšťanů (starší literatura shrnuta v *Mezník – Papajík 2001; Papajík 2003*). Zvláštní pozornost byla také věnována změnám vlastníků a držitelů hradů a měst na Moravě v letech 1350–1410 (*Mezník 1998*). O charakteru a velikosti jednotlivých hradních panství tyto studie nic nevypovídají. Hradním panstvím se rozumí území, na kterém byly správní funkce vykonávány z hradu. Jednalo se o rentu od poddaných, soudnictví a jiná vrchnostenská práva. Majitelem těchto území mohl být šlechtic, král či klášterství (*Hledíková – Janák – Dobeš 2005, 44–45*). Hradby byly tedy centry panství svých majitelů a jejich správy nad půdou a lidmi, ale také hospodářskými středisky určitého území. K většině hradů patřily hospodářské provozy jako mlýny či panské dvory, na hradech byly shromažďovány také dávky poddaných (*Baum 1983, 969–971*).

Termín „hradní panství“ je někdy používán jako synonymum termínu „hospodářské a provozní zázemí“. Např. v případě Křivokláta chápe T. Durdík (1999) hospodářské a provozní zázemí jako příslušenství hradu, ke kterému patřily mlýny, dvory i manský systém. Jako zázemí hradu, tj. území, které zabezpečovalo po ekonomické stránce provoz hradu, chápou helfenburské panství (zboží, dominium) autoři monografie o hradu Helfenburku (*Gabriel – Panáček – Podroužek 2011, 84–86*). Podobně přistupují k termínu hospodářské zázemí i autoři zabývající se jinými feudálními sídly, totiž kláštery (*Boháč 1993; 1997; Elbel 2002*). Toto chápání odpovídá původu slova „zázemí“ – jedná se o překlad německého termínu „Hinterland“, označující původně region ekonomicky spojený s určitým přístavem, tento termín pak byl do češtiny převzat v době první světové války jako označení zázemí fronty (*Goetz 1995, 937; Anonym 1918, 29; 1918a, 252*).

Jiní autoři používají termín hospodářské zázemí k označení hospodářských staveb a zařízení v bezprostředním sousedství feudálního sídla. Jedná se většinou o hospodářské dvory či rybníky (*Chotěbor 1991; Plaček 2008, 214–219; Hložek – Křivánek – Menšík 2011, 233–239*).

Hradní panství je tedy třeba považovat za skupinu majetků a práv spravovaných z určitého hradu (majetkové zázemí). V rámci hradního panství je pak možno vymezit užší či bezprostřední zázemí hradu (dvory, mlýny, rybníky, případně podhradní městečka).

Problematika hradních panství a jejich komparace zatím nebyla příliš zkoumána. Ekonomická funkce hradů je sice zmiňována ve všech kompendiích týkajících se hradů na území dnešní České republiky (např. *Plaček 2001, 11; Durdík – Bolina 2001, 7*), ale vzhledem k rozsahu těchto prací, počtu pojednávaných lokalit i jejich celkovému zaměření je v nich majetkovému zázemí hradů vyhrazen jen malý prostor. Jistá pozornost bývá věnována hlavně hospodářským objektům přímo na hradě, jeho předhradí či v bezprostředním okolí hradu (*Durdík – Bolina 2001, 64–68; Durdík 2000, 37–39*). Výjimku tvoří pouze práce věnovaná hradům Českého Slezska, která pojednává o řádově menším počtu lokalit a přináší informace o vývoji majetkového zázemí hradů díky přímým citacím a následné analýze historických pramenů (*Kouřil – Prix – Wihoda 2000*). Základní historické údaje o moravských hradech a šlechtických panstvích nacházíme v přehledových

příručkách (např. *Hosák 2004*) či svazcích *Vlastivědy moravské*¹. O zázemí některých archeologicky zkoumaných moravských hradů pojednávají i publikace o jejich výzkumu či některé články (např. *Plaček – Procházka 1993; Doležel 1998; Unger 1999, 19; Vránová – Vrána 2005, 25; Měřínský 2007, 14, 31; Kovář et al. 2013*), mnohé údaje je možné nalézt také v publikacích, které se věnují jednotlivým šlechtickým rodům (*Urban 2003; Baletka 2004; Papajík 2005; 2007; 2010; Plaček – Futák 2006; Pokluda 2012*). Náš příspěvek je zaměřen na problematiku srovnání velikosti a charakteru hradních panství jihozápadní Moravy od jejich vzniku po dobu husitských válek.

2. Nástin problematiky

Území jihozápadní Moravy, na němž problematiku zázemí hradů sledujeme, není obvykle příliš jasně vymezeno. Např. V. Nekuda ho definuje na západě historickou hranicí Čech a Moravy, na jihu státní hranicí s Rakouskem, na severu řekou Jihlavou a na východě zhruba čarou spojující předpolí Znojma na Dyji s kramolínským hradiskem na řece Jihlavě (*Nekuda – Felgenhauer-Schmiedt 2006, 9*). Pro větší reprezentativnost souboru zkoumaných hradů jsme se rozhodli toto území poněkud rozšířit i na část západní Moravy, problematiku tak sledujeme na území bývalých okresů Znojmo, Třebíč, Jihlava a moravské části okresu Jindřichův Hradec.

Další, nikoliv neznámý problém vystává s definicí hradu a jeho odlišením od hrádku a tvrze (*Nekuda – Unger 1981, 5–6; Kouřil – Žáček 1986, 98; Plaček 2001, 66; Durdík 2000, 8; Gabriel – Panáček 2000, 9–10*). Problematikou této terminologie se zabýval F. Gabriel (2002, 499–502), který rozlišuje dynamický systém terminologie evropského středověku s nejednotně používanými termíny a terminologii formální struktury, definované entitami a kvalitami a pojmenované na základě vědecké domluvy. Vzhledem k tomu, že tato definice i vědecká domluva dosud – a nejen u nás – chybí, rozhodli jsme se přidržet se určení M. Plačka (2001; 2007), který na daném území označuje jako hrady celkem 32 lokalit (obr. 1).

Pro další úvahy je důležité, že některé z těchto lokalit měly staršího mladohradištního předchůdce (Bítov, Vranov, Znojmo), a tedy velikost a charakter jejich zázemí mohou být (a také jsou) tímto faktem ovlivněny. Prvním kamenným hradem se ve sledované oblasti stalo Znojmo, a to v závěru 12. století nebo v 1. polovině 13. století (*Plaček 2001, 24*).

Z 32 zde pojednaných lokalit je pět zeměpanského založení, 20–21 šlechtického založení, Cornštejn byl založen jako léno na panství hradu Bítova, který byl dědičným lénem Bítovských z Lichtenburka; tři hrady byly založeny many kláštera v Třebíči (Kozlov, Kufštejn, Sedlecký hrad), jeden řádem templářů (Templštejn) a u jednoho jsou počátky nejasné (Janštejn) – viz tab. 1.

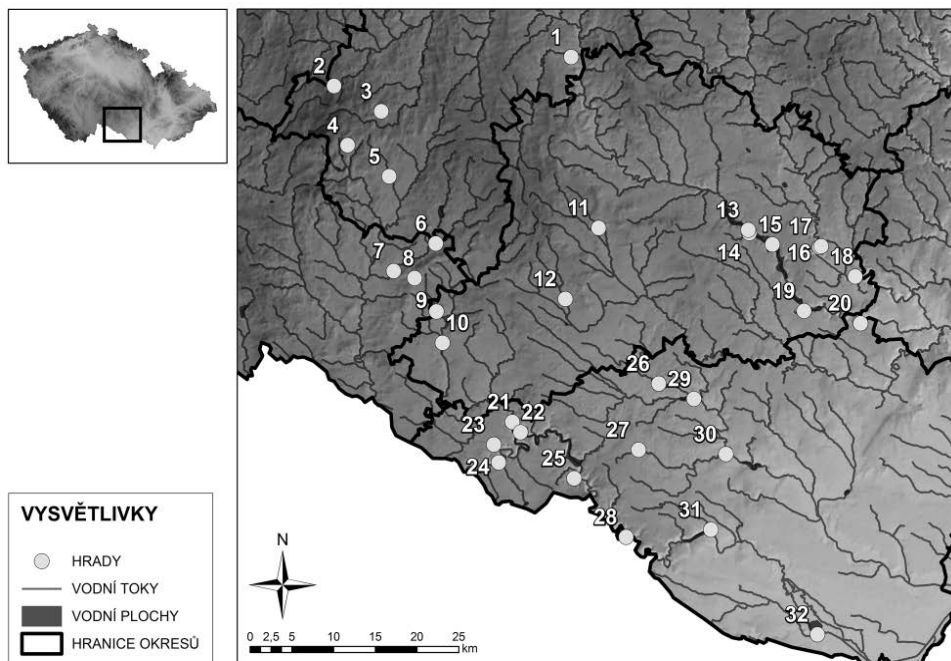
¹ Přehled svazků viz Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, <http://www.mvs-brno.cz/publikace/vlastiveda-moravska-stara-rada.html>.

Hrad	Zakladatel	Vznik kamenného hradu	První zmínka
Bílkov	šlechtic	kolem pol. 13. stol.	1253
Bítov	zeměpán	1. pol. 13. stol.	1046 (falzum)
Býkovec	šlechtic?	?	–
Bukovina	šlechtic	1. pol. 14. stol.	1337
Cornštejn	šlechtický man	1. pol. 14. stol.	1343
Červený Hrádek	šlechtic	kolem pol. 13. stol.	1257
Frejštejn	šlechtic	kolem pol. 13. stol.	1251
Holoubek	šlechtic	1. pol. 14. stol.	1353
Hradiště – Louka	šlechtic	2. pol. 14. stol.?	1360
Jakubov	šlechtic	2. pol. 13. stol.	1354
Janštejn	?	1. pol. 14. stol.	1353
Jaroslavice	šlechtic	kolem pol. 13. stol.	1255
Jemnice	zeměpán	2. pol. 13. stol.	1295
Jevišovice	šlechtic	2. pol. 13. stol.	1289
Kozlov	církevní man	2. pol. 14. stol.?	1556
Kraví Hora	šlechtic	2. pol. 14. stol.	1367
Krumvald	šlechtic	1. pol. 14. stol.	1310
Kuštejn	církevní man	2. pol. 14. stol.	1556
Lamberk	šlechtic	2. pol. 14. stol.	1376
Lapikus	šlechtic	2. pol. 14. stol.	1381
Nový Hrádek	zeměpán	2. pol. 14. stol.	1358
Rabštejn	šlechtic	1. pol. 14. stol.	1358
Rokštejn	šlechtic	2. pol. 13. stol.	1289
Roštejn	šlechtic	1. pol. 14. stol.	1353
Sádek	šlechtic	2. pol. 14. stol.	1286
Sedlecký hrad – Nový Hrad	církevní man	2. pol. 14. stol.	1545
Šenkenberk	šlechtic	kolem pol. 13. stol.	1247
Šternberk (Štamberk)	šlechtic	2. pol. 13. stol.	1356
Telč	šlechtic	2. pol. 14. stol.	?
Tempěštejn	církev	2. pol. 13. stol.	1298
Vranov	zeměpán	1. pol. 13. stol.	1100
Znojmo	zeměpán	2. pol. 12. stol.?	1092?

Tab. 1. Přehled hradů jihozápadní Moravy podle zakladatele, doby vzniku a první písemné zmínky. Autor S. Vohryzek.

3.1. Charakter pramenné základny

Úvodem musíme konstatovat, že k žádnému panství ve sledovaném regionu nemáme k dispozici dochované soudobé středověké urbáře či účty, které by osvětlily rozsah a funkci zázemí zdejších hradů v době předhusitské (*Šebánek – Fiala – Hledíková 1984, 180–186*) a umožnily takový vhled do vztahů mezi hradem a jeho zázemím, jaký máme k dispozici např. u českého hradu Helfenburk u Ústěku. Hrad se stal v 2. polovině 14. století majetkem pražských arcibiskupů a díky tomu se

Obr. 1. Poloha hradů zmíněných v článku (srov. tab. 1). 1 – Rokštejn; 2 – Janštejn; 3 – Roštejn; 4 – Štramberk; 5 – Telč; 6 – Červený Hrádek; 7 – Bílkov; 8 – Krumvald; 9 – Hradiště – Louka; 10 – Jemnice; 11 – Sádek; 12 – Jakobov; 13 – Kozlov; 14 – Holoubek; 15 – Kufštejn; 16 – Lambersk; 17 – Nový hrad – Sedlecký hrad; 18 – Kraví Hora; 19 – Rabštejn; 20 – Templštejn; 21 – Bítoť; 22 – Cornštejn; 23 – Býkovec; 24 – Frejštejn; 25 – Vranov; 26 – Bukovina; 27 – Šenkenberk; 28 – Nový Hrádek; 29 – Jevišovice; 30 – Lapikus; 31 – Znojmo; 32 – Jaroslavice. Grafika M. Hlavica.

údaje o příjmech z jeho panství ocitly v arcibiskupském urbáři. Z něho se dovídáme údaje o výši peněžních platů, naturálních dávek odváděných na hrad (pšenice, kuřata, vejce, telecí, vepř, pivo), i o robotách poddaných z jednotlivých vsí panství. Šlo o zásobování hradu trávou a dřevem, péče o panské zahrady, vození vody pro hradní sladovnu, pěstování a nakládání zeleniny, chov koní, poskytování ženců (*Gabriel – Panáček – Podroužek 2011, 80–111*; o feudální rentě obecně *Graus 1957, 159–193*). Pro moravské prostředí nám až na jihomoravské lichtenštejnské panství (*Bretholz 1930*) podrobné prameny chybějí, a tak jsme pro zkoumání velikosti hradních panství nuceni využívat jiných písemných pramenů, totiž listin a zemských desek. Následující přehled podává základní údaje o době vzniku a pramenech k rekonstrukci hospodářského zázemí jednotlivých hradů v dané oblasti. Vychází přitom z publikovaných pramenů a literatury, v některých případech z vlastních výzkumů. Vzhledem k rozdrobenosti šlechtické držby ve středověku a k častým majetkovým převodům je třeba představené údaje považovat často jen za přibližné.

Celkem se podařilo pro období do husitských válek shromáždit 31 údajů o rozsahu zázemí hradů, které se týkají 20 hradních lokalit (tab. 2). Pro 13. století máme

k dispozici jen rekonstrukce staršího stavu (Rokštejn, Bílkov, Červený Hrádek), neboť první úplný výčet známe až z roku 1317 (Vranov). Většina informací o rozsahu panství pochází z moravských zemských desek, tj. z doby po roce 1348.

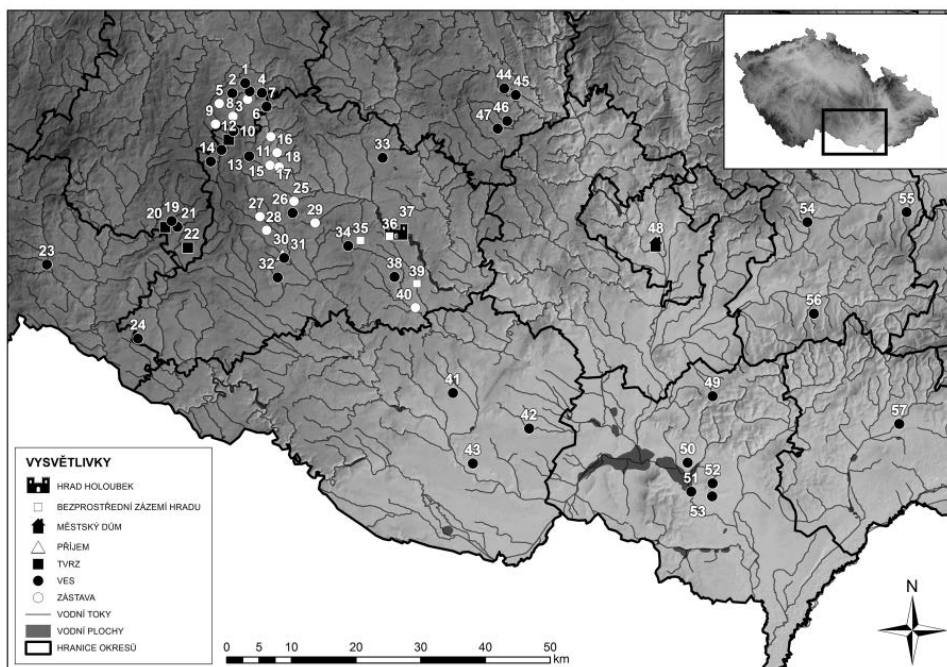
Hrad	Datum	Vsi	Části vsi	Městečka	Mlýny
Bílkov	13. stol.	6?			
Bílkov	1399	11		1	
Bukovina	1349	9			
Červený Hrádek	1257	12?			
Červený Hrádek	1353	4	1		
Červený Hrádek	1412	1	1		
Holoubek	1412		3		2
Hradiště – Louka	1361	2			2
Jakubov	1392			1	
Janštejn	1372		3		
Janštejn	1386	3			
Jevišovice	2. pol. 14. stol.	5	1		
Kraví Hora	70. léta 14. stol.	4	1		
Kraví Hora	1381		1		1
Lamberk	14. stol.		1		
Lapikus	2. pol. 14. stol.	2			
Nový Hrad	1406	2			
Rabštejn	1358	2			
Rabštejn	1418	2		1	
Rokštejn	13. stol.	7			
Rokštejn	1371	10	1	2	
Rokštejn	1399	18?		2	
Sádek	1398	5			
Šenkenberk	13. stol.	6			
Šenkenberk	2. pol. 14. stol.	4	1		
Šternberk (Štamberk)	1385	20		3	
Šternberk (Štamberk)	1399	9		2	
Telč	1366	11		1	
Templštejn	1298	3			
Templštejn	1379	4			
Vranov	1317	10		1	

Tab. 2. Přehled známých údajů o zázemí hradů jihozápadní Moravy na základě písemných pramenů. Autor S. Vohryzek.

3.2. Pramenná základna

Bílkov je poprvé doložen v predikátu Smila z Bílkova ve falzu z roku 1252, v pravé listině pak následujícího roku (*CDB IV, 417–421 č. 244; 476 č. 283*). Zázemí hradu známe z roku 1399, kdy zdejší panství zahrnovalo Bílkov, Hříši-

Obr. 2. Celkový rozsah majetků pánů z Holoubka za období před husitskými válkami. 1 – Ostřetín; 2 – Komárovice; 3 – Střížov; 4 – Přímělkov; 5 – Uhřínovice; 6 – Malé; 7 – Dolní Smrčné; 8 – Brtnice; 9 – Jestřebí; 10 – Rychlov; 11 – Čichov; 12 – Kněžice; 13 – Strážov; 14 – Martinice; 15 – Petrovice; 16 – Přibyslavy; 17 – Okříšky; 18 – Petrovice; 19 – Bohuslavice; 20 – Nová Říše; 21 – Stoječice; 22 – Krasonice; 23 – Český Rudolec; 24 – Lovčovice; 25 – Staříč; 26 – Mastník; 27 – Římov; 28 – Časlavice; 29 – Slavice; 30 – Šebkovice; 31 – Milatice; 32 – Vícenice; 33 – Budišov; 34 – Lipník; 35 – Vilemovice; 36 – Plešice; 37 – Holoubek; 38 – Hrutovice; 39 – Slavětice; 40 – Rouchovány; 41 – Morašice; 42 – Damnice; 43 – Borotice; 44 – Vratislav; 45 – Žďárec; 46 – Níhov; 47 – Břeska; 48 – Brno; 49 – Nikolčice; 50 – Šakvice; 51 – Mikulčice; 52 – Zaječí; 53 – Přitluky; 54 – Nemojany; 55 – Švábenice; 56 – Rašovice; 57 – Skoronice. Podle *Vohryzek 2013a*, upraveno. Grafika M. Hlavica.

ci, zaniklou ves Veleš mezi Hříšicí a Malým Pěčínem, Manešovice, Dobrohošť, Chlumeč a Hradištko na levém, Dačice, Toužín, Dolní Němčice, Hostkovice a Lipolec na pravém břehu Dyje. L. Hosák se domnívá, že původní zboží rodu a tedy i příslušenství hradu rekonstruovat nelze, mělo však zasahovat do údolí horní Želetavky a do okolí Dešné, kde se v rodu oblíbené jméno Ranožír odráží v názvu Rančířova. Podle analýzy J. Bystrického bylo zázemí před získáním hradu pány z Hradce, tedy ještě za vlády rodu pánů z Bílkova, tvořeno lokalitami Bílkov, Manešovice, Dobrohošť, zaniklou Veleš a snad Hříšicí a Hostkovicemi. K roku 1415 se dovídáme, že při hradě bylo šest alodních dvorů a dva rybníky. Z té doby pochází i další výčet vesnic bílkovského panství: Bílkov, Dobrohošť, Manešovice, Hříšice, Veleš, Chlumeč, Toužín, Lipolec, Dolní Němčice, Vydří (*Hosák 1953, 85; Bystrický 1985, 88–89; ZDB VIII, 228 č. 224; ZDB XI, 392 č. 50; 311 č. 362*).

Bitov vznikl nejspíše v 2. polovině 11. století a v 20. nebo 30. letech začala stavba kamenného hradu. Šlo původně o hrad zeměpanský a ve 13. století o centrum provincie. Roku 1307 se stal manstvím Raimunda z Lichtenburka, jehož rod jej udržel až do svého vymření v 16. století (*Měřínský – Plaček 1989, 229–236; Jan 2000, 119; RBM II, 921 č. 2136; Urban 2003, 435*). Vzhledem k manskému charakteru držby je z dané doby nedostatek údajů o velikosti zázemí hradu. Ve 40. letech 14. století vzniká na panství další hrad Cornštejn.

Býkovec je v písemných pramenech nedoložený, snad šlo o sídlo bitovských manů, o jeho zázemí nic nevíme (*Plaček 2007, 17–18*).

Bukovina vznikla zřejmě mezi lety 1325 a 1337. Zázemí hradu tvořily v roce 1349 vsi Bukovina, Jiřice, Našiměřice, Mašůvky, Chvalovice, Bojanovice, Hrušovany, Hostim a Zárubice (*Měřínský – Plaček 1987, 282; ZDB I, 9 č. 140*).

Cornštejn se připomíná k roku 1343, patřil k bitovskému zboží, rozsah jeho zázemí nelze v daném období určit, podrobnější údaje pocházejí až z 2. poloviny 15. století (*Plaček 2001, 159; Hosák 1968, 62*).

Červený Hrádek je doložen roku 1257, kdy patřil Markvartovi z Hrádku, držiteli patronátu ve Staré Říši a snad i majiteli aspoň některých vsí spadajících pod tuto faru, totiž Markvartic, Svojkovic, dnes zaniklých Velkých a Malých Štítek, Hladova, Sedlatic, Olšan a zaniklých vsí Římovice, Lipolec a Veselí. K roku 1301 je doložena držba hradu a patronátního práva v Staré Říši v rodu Ranožirovců. Některé farní vsi kostela ve Staré Říši držel do roku 1368 další Ranožirovec, Oldřich ze Želetavy. Jiný člen tohoto rodu, Matyáš z Hrádku, tu roku 1353 zapisoval věno 300 hřiven své manželce na dnes zaniklých vesnicích Nekvasově, Osetkovicích a lese Běchovice. Přitom mu zůstal les Seč u Říše, ves Veselí a les Lipolec, které toho roku prodal. Roku 1356 byl hrad prodán s příslušenstvím za 800 hřiven grošů, znovu byl prodán v roce 1366, a to za 600 kop grošů. Roku 1412 k němu kromě vsi Hrádek patřila ves Chotěbudice (asi k hradu připojená Janem Jindřichem či Joštem) a dva malé lány, dva podsedky a dvě popluží v Dolním Vilímči (*Tiray 1913, 335; Hosák 1953, 83; RBM II, 808 č. 1879; CDM X, 29–31 č. 39; ZDB II, 16–17 č. 72; ZDB III, 22 č. 20; 27 č. 139; ZDB IV, 71 č. 501–502*).

Frejštejn se v pramenech objevuje poprvé roku 1250, ve 14. století byl často lénem a rozsah jeho zázemí známe až k roku 1493. Markrabě Jošt ho neznámého roku zastavil neznámé osobě za 300 kop grošů (*Peřinka 1906, 118; Sedláček 1914, 114, č. 788; Plaček 2001, 208*).

Holoubek vznikl zřejmě v první polovině 14. století, poprvé se připomíná roku 1353. Rozsah panství pánů z Holoubka ukazuje práce S. Vohryzka (2013a). Bezprostřední zázemí hradu i příjmy z něho pocházející známe z popisu z roku 1415. Hrad a jeho panství měly tehdy cenu 1200 kop. K hradu patřila část vsi Slavětice se čtyřmi lány, dvěma podsedky a pustým mlýnem, většina vsi Vilémovice, celkem 31 lánů, sedm podsedků a krčma; sedm lánů a podsedek v Plešicích a dvůr se dvěma poplužími před hradem, dále dva rybníky ve Vilémovicích, mlýn u hradu, řeka atd. (*KP II, 335–336; Dvorský 1916, 113–115; Kouřil 1976, 215–217*).

Číslo	Název	Součást panství v letech
1	Rančířov	?–1368
2	Rosice	?–1360
3	Opatov	1361–1376
4	Veselé (ZSO)	1353–1447
5	Lipolec (ZSO)	1353–1447
6	Jenišov (ZSO)	?–1379
7	Krahulov	1365–1385
8	Stará Říše	?–1447
9	Rokytnice nad Rokytnou	1349–1387
10	Bítovánky	?–1386
11	Kojetice	1358–1387
12	Mikulovice	1360–1387
13	Šašovice	? – před 1392?
14	Cidlina	1360–1385
15	Loukovice	1358–1387
16	Horní Újezd	1358–1459
17	Babice	1376–?
18	Lesonice	1368–1448
19	Martínkov	1361–1390
20	Štěpkov	?–1385
21	Domamil	?
22	Komárovice	?
23	Jakubov	1310–1384
24	Vícenice	?–1381
25	Český Rudolec	?–1386
26	Cizkrajov	1371–1387
27	Jíratice	1361–1365
28	Krnčice	?–1386
29	Šemíkovice	1358–1387
30	Černín	1358–1371
31	Džbánice	1356–1379
32	Dobelice	?–1379
33	Kubšice	1358–1358
34	Horní Dunajovice	1358–1386
35	Morašice	?–1379
36	Horní Knínice	1364–1385
37	Našiměřice	1368–1385
38	Bohunice (ZSO)	?–1385
39	Suchohrdly	?–1381
40	Poklety (ZSO)	?–1381
41	Damnice	1373–1378
42	Troskotovice	1358–1364
43	Lechovice	1376–1381

Číslo	Název	Součást panství v letech
44	Dyjákovice	1353–1378
45	Kachnovice (ZSO)	1365–?
46	Kuřim	před 1446 – před 1459
47	Otmice	1351–1351

Tab. 3. Vývoj majetků pánů z Jakubova.

Jakubov vznikl asi na konci 13. století, doložen je roku 1354. Zázemí hradu v 2. polovině 14. století tvořilo hlavně městečko Jakubov. Jednotliví příslušníci rodu tehdejších jeho majitelů, jakubovské větve pánů z Pernštejna, sice dočasně vlastnili podíly v několika dalších lokalitách, ale pokusy o získání dalších vsí v bezprostředním sousedství Jakubova měly jen krátké trvání (*Plaček 2001a, 6–8*). Při prodeji Jakubova roku 1392 či při darování markrabětem Joštem v roce 1392 se vždy připomíná Jakubov s tvrzí, případně s dvory (*ZDB VII, 209 č. 1101; ZDB VIII, 213 č. 2*).

Janštejn vznikl asi v 1. polovině 14. století. Poprvé je doložen roku 1358, při koupi Třeště ho získal markrabě Jan Jindřich. Roku 1372 ho přijal jako léno Sezema z Plačovic včetně osmi pustých lánů, hospody, v Nové Vsi tři lány, podsedeck, tři mlýny a tři rybníky a v Jihlávce dva lány a tři čtvrti. Roku 1386 k hradu patřila Nová Ves, Dubénky, Jihlávka s alodiálním dvorem pod hradem s dalšími užitky (*Plaček 2001, 271; ZDB III, 37 č. 398; ZDB VII, 174 č. 440; CDM X, 170–171 č. 144*).

Jaroslavice vznikly kolem poloviny 13. století. Ve 20. letech 14. století je získali páni z Lipé. Podle zpráv o prodeji roku 1447 k němu patřily dva funkční mlýny a jeden pustý i zaniklá ves Gnast (*Plaček 2001, 275; Peřinka 1905, 30–33*).

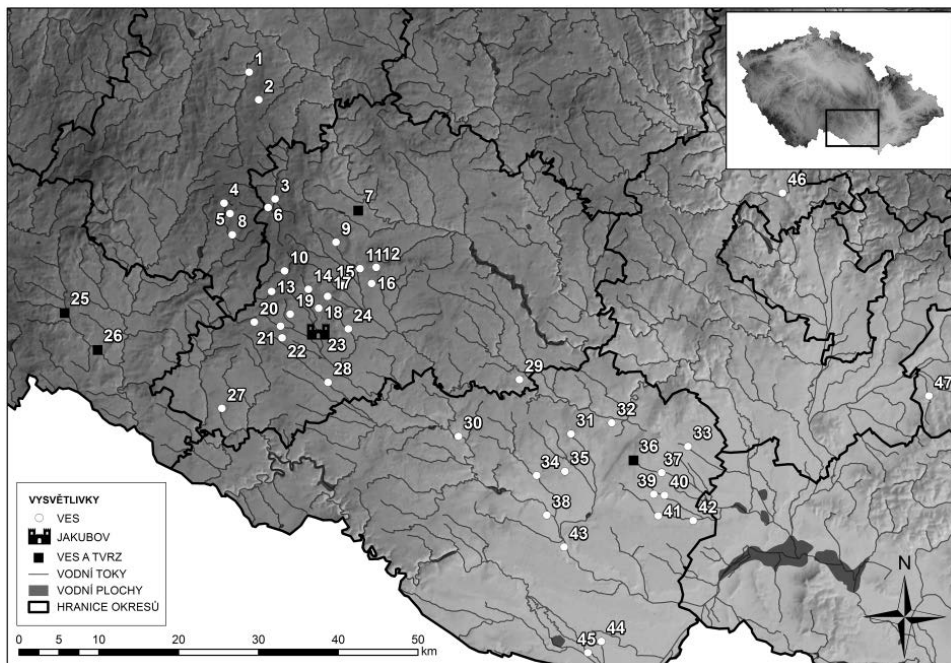
Hrad Jemnice ve stejnojmenném lokačním městě vznikl asi současně s ním ve druhé polovině 13. století. Jména jeho purkrabích jsou doložena ke konci 13. století. Až zpráva z roku 1457 udává jako příslušenství hradu vsi Ostojkovice, Pálovice a Baňovice (*Plaček 2001, 278; 2010, 62–63; Sedláček 1914, 239 č. 52*).

Jevišovice – zdejší hrad je doložen poprvé roku 1288. K jeho panství patřily vsi Jevišovice, Střelice, Bojanovice, díl Černína, Zvěrkovice a Němčice. O hrad se často dělilo více majitelů, kteří vlastnili i další drobné statky (*Plaček – Futák 2006, 133–134*).

Kozlov vznikl asi v 2. polovině 14. století. Jako pustý se připomíná roku 1545. Sídli zde manové třebského kláštera (*Dvorský 1908, 194; Kouřil 1978, 131–133*).

Kraví Hora byla založena před rokem 1367. V 70. letech 14. století patřil hrad Ješkovi, Lévoovi a Hronovi z Kraví Hory, kteří vlastnili půl Bransouz, Březník, Kuroslepy a Zňátky (*ZDB V, 90 č. 400; VI, 104 č. 54; ZDB VI, 128 č. 508*). Roku 1381 prodal Ješek z Kraví Hory hrad (označený jako tvrz) s dvěma poplužními, pěti a půl lány v Kuroslepech, dvěma podsedy, mlýnem a loukou (*ZDB VII, 179 č. 526; Dvorský 1908, 114*).

Krumvald se připomíná v predikátu roku 1302, dále roku 1310 a v letech 1346–1351. Vznikl na části území původně patřícímu k zázemí hradu Bílkova (*Plaček 2001, 316; 2010, 51*).

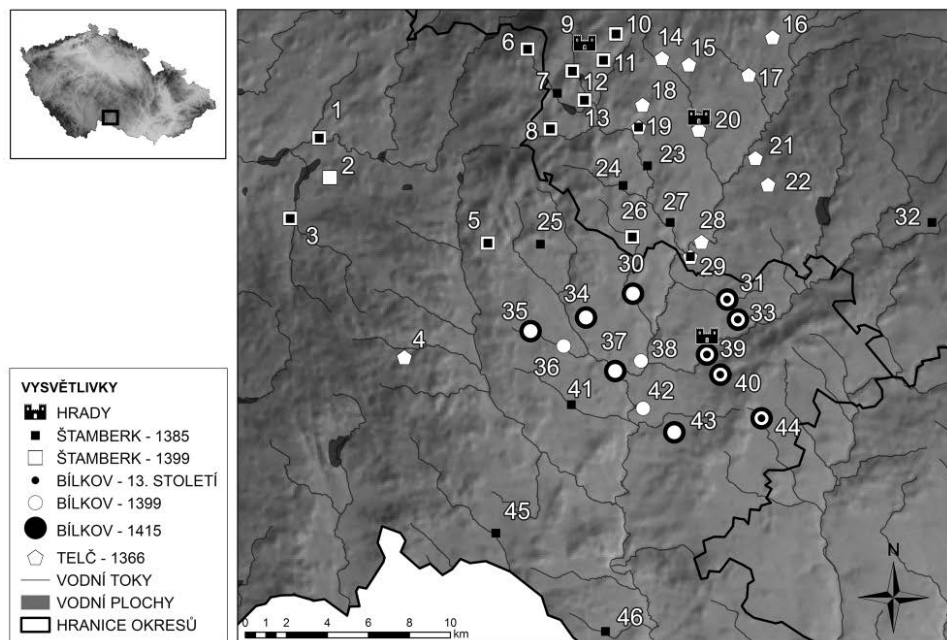
Obr. 3. Majetky pánů z Jakubova ve 14. a 15. století (nezobrazen hrad Zubštejn s příslušenstvím – v držbě 1349–1358, a ves Skály). Číslování lokalit odpovídá tab. 3. Grafika M. Hlavica.

Vznik hradu Kokštejna (Kufštejna) nelze přesněji datovat, poprvé se připomíná roku 1556 jako pustý. Byl nejspíše sídlem klášterních manů, kteří vlastnili jako alod část vsi Hartvíkovic (Dvorský 1908, 139; Kouřil 1978, 138; Plaček 2001, 295; Obšusta 2005).

Lamberk založil před rokem 1370 Jaroslav z Knínic a Lamberka, který vlastnil i další majetky v Břežníku, Želetavě, Zborovicích, ves Markvartice a jisté zboží v Heralticích. Dále měl asi i příjmy z úřadu (Dvorský 1908, 113; Plaček 2001, 335; Jan 2009, 239–242).

Lapikus je pod tímto jménem doložen roku 1411, dalším jeho názvem byl „Hrádek“, zmiňovaný již roku 1371, kdy se po něm psal Boček, od roku 1386 jeho bratr Mikeš a roku 1387 jejich strýc Prokop. Zakladatel hradu vlastnil vsi Rudlice a Vevčice (Plaček 1985a, 264–265; KP II, 218 č. 981).

Hradiště – Louka u Jemnice se připomíná roku 1360, kdy k němu patřila ves Louka a dnes zaniklý Sedlec. Hrzek ze Stonařova ho tehdy prodal za 300 hřiven. Roku 1361 zastavil hrad Hradiště s těmito vesnicemi Hynek z Hradiště Ješkovi z Pacova ve výši 210 hřiven. Následujícího roku přijal Hynek toto zboží jako léno od markraběte a zapsal tu 200 kop grošů věna své manželce. Roku 1371 jeho bratr Oldřich Tluksa z Kamene prodal úrok z mlýna ve vsi Sedlec za 5 kop grošů (CDM IX, 146–147 č. 201; 208 č. 281; CDM X, 157–158 č. 127; ZDB IV, 48 č. 74; Bartík a kol., v tisku).

Obr. 4. Vývoj panství pánů z Hradce, příslušných k hradům Bílkov, Štamberk a Telč mezi léty 1385 a 1415 (zvláště i přepokládané jádro bílkovského panství ve 13. století). 1 – Sřemilov; 2 – Leština; 3 – Kunžak; 4 – Vanov; 5 – Radlice; 6 – Světlá; 7 – Rysov; 8 – Praskolesy; 9 – Štamberk; 10 – Řásná; 11 – Lhotka; 12 – Mrzatec; 13 – Mrákotín; 14 – Šiškov (ZSO); 15 – Volevčice; 16 – Sedlejev; 17 – Mysliboř; 18 – Hostětice; 19 – Krahulčí; 20 – Telč; 21 – Dyjice; 22 – Zvolenovice; 23 – Horní Myslová; 24 – Uhlíště; 25 – Šach; 26 – Zadní Vydří; 27 – Myslůvka; 28 – Slaviboř; 29 – Černič; 30 – Kostelní Vydří; 31 – Veleš (ZSO); 32 – Rozseč; 33 – Hřišice; 34 – Dolní Němčice; 35 – Lipolec; 36 – Hostkovice; 37 – Toužín; 38 – Dačice; 39 – Bílkov; 40 – Dobrohošť; 41 – Peč; 42 – Hradištko; 43 – Chlumec; 44 – Manešovice; 45 – Slavonice; 46 – Krokovice; nezobrazeny blíže nelokalizované zaniklé vsi panství Štamberk – Jimramov a Vojkov. Grafika M. Hlavica.

Nový Hrad vznikl na pozemku vsi Lukov, která původně patřila louckému klášteru. Roku 1358 ji směnou získal markrabě Jan Jindřich za účelem výstavby hradu. Roku 1406 markrabě Jošt udělil hrad v léno Přechovi z Kojetic, patřila k němu tehdy ves Lukov s patronátním právem tamního kostela a vesnička Český (*CDM IX*, 76–78 č. 97; *ZDB VIII*, 250–251 č. 604).

Vznik hradu Rabštejna je kladen do 1. poloviny 14. století, poprvé se připomíná roku 1358, kdy Pešek z Janovic prodal vsi Dubňany, Dukovany a hrad Rabštejn s příslušenstvím Vokovi z Holštejna a Drslavovi ze Šelmberka, roku 1360 jsou na tomto zboží zmiňovány i mlýny; roku 1371 je tento majetek zmiňován i v 3. markraběcí závěti. Roku 1418 zastavil Václav IV. hrad Rabštejn, Dukovany s příslušenstvím a městečko Rouchovany v 800 kopách Jindřichovi z Lipé (*ZDB III*, 36 č. 383; 40 č. 493; *ZDB VI*, 99 č. 4; *Sedláček 1914*, 114, č. 787; 244 č. 1727; *Dvorský 1916*, 101–102; *Kouřil 1978*, 13).

Rokštejn se poprvé připomíná roku 1289, kdy ho vlastnili páni z Rokštejna, kteří ho někdy před rokem 1359 ztratili (*CDM VII*, 776–777 č. 147; *CDM IX*, 103 č. 127; *Měřínský* 2007, 15). Roku 1371 je jmenován jako součást markrabského dominia s vesnicemi Panskou Lhotou, půlkou Dolního Smrčného, vsí Malé, s dnes zaniklými Uhřínovicemi, s Jestřebím, Příbyslavicemi, Čichovem, Petrovicemi a Okříškami na Jihlavsku a Římovem, Slavicemi a Starčí na Třebíčsku (*CDM X*, 138 č. 118; *ZDB VI*, 99 č. 4). Původní panství ve 13. století a v první polovině 14. století asi tvořily statky pánů z Rokštejna – Střížovců, doložené roku 1378, tedy Střížov, Přímělkov, Dolní Smrčné, Komárov a Ostřetín spolu s nejbližším zázemím hradu, což byla Panská Lhota a část Dolního Smrčného (*ZDB IV*, 131 č. 543; *Vohryzek* 2012, 271). Na konci 14. století podíl na hradě získávají páni z Valdštejna, kterým se ve dvaceti letech předcházejících husitským válkám podařilo získat celé markrabské panství z roku 1371, stejně jako další okolní i vzdálenější vesnice. Roku 1399 získali Jestřebí, pustou Lhotku, Střížov, půl Dolního Smrčného a Přímělkov, roku 1398 Kojetice, Horní a Dolní Rokytnici (nad Rokytnicí) a Loukovice; roku 1399 Mikulovice s tvrzí a dvorem. Pro správu tohoto vzdálenějšího zboží však obnovili pustý hrad Sádek, nepřímou doložený jako funkční k roku 1409 (*Měřínský* 2007, 27; *ZDB VIII*, 229 č. 232; 229 č. 238; *AČ VII*, 579 č. 23; *ZDB VIII*, 213 č. 1; 231 č. 275; *KP II*, 181 č. 753).

Roštejn je doložen roku 1353. O zázemí hradu chybí historické zprávy. Vznikl na teleckém zboží asi po roce 1339, kdy toto území získali jeho zakladatelé, páni z Hradce. Patřila sem asi ves Růžená, asi díl vsi Třeštice, někdy po roce 1355 se sem dostal Řídelov (*Tiray* 1913, 300, 443, 446; *Plaček* 1991, 154; 2001, 546).

Sádek se poprvé připomíná roku 1285, kdy se po něm psal Štěpán Unger. Roku 1312 byl zničen při tažení Jana Lucemburského. Okolí hradu roku 1398 získal Hynek z Valdštejna, šlo o vsi Kojetice, Horní a Dolní Rokytanky a Loukovice, dále Mikulovice s tvrzí a dvorem (*Vřla* 1996, 129; *Plaček* 2000, 33–34; 2001, 564; *ZDB VIII*, 213 č. 1; 231 č. 275). Hrad byl pak obnoven (viz výše o Rokštejnu).

Sedlecký hrad je doložen až roku 1545, původně se jmenoval Nový hrad. Byl zřejmě v držení manů trebičského kláštera, stejně jako blízká ves Sedlec, která patřila také tomuto klášteru. Hrad vznikl zřejmě až po založení sousedního hradu Lamberka (*Dvorský* 1908, 302–303; *Plaček* 2001, 440).

Šenkenberk vznikl nejspíše v 50. letech 13. století. V 2. polovině 14. století bylo jeho zboží rozděleno na dvě části, přičemž každou tvořilo půl hradu a polovina dnes zaniklých vsí Epice a Vlkov, a polovina dodnes existujících Milíčovic, Hostěrádek a půl popluží a tři lány v Žerůtkách. Tyto vsi tvořily i zázemí hradu ve 13. století spolu s Olbramkostelem a dílem Žerůtek, které byly od původního panství při vzniku proboštvství v Olbramkostele odděleny (*CDB IV*, 417–422 č. 244; *ZDB III*, 42 č. 560; *ZDB IV*, 46 č. 30; *Měřínský – Plaček* 1993, 214). V předpolí zříceniny asi 3 km západně od Olbramkostela se nacházejí reliktů hospodářského dvora patřícího k hradu (*Plaček* 1992, 197).

Štamberk či Šternberk u Telče pochází z konce 13. století. Roku 1385 k hradu patřily tři díly Slavonic, městečka Kunžak a Strmilov, vsi Mrákotín, Jimramov (zaniklý), Řásná, Lhotka, Světlá, Rysov, Mrzatec (zaniklý), Praskolesy, Vojkov

(nejistá lokalizace), Uhliště (zaniklé), Valentinovo Vydří (nejistá přesná identifikace), Myslůvka, Myslůvka druhá (nejistá identifikace), Peč, Černíč, Šach, Radlice, Krokovice, Krahulčí, Rozseč a Leština. Roku 1399 se připomíná jen Kunžak, Strmilov, Mrákotín, Řásná, Světlá, Lhotka, Mrzatec, Praskolesy, Vydří Valentinovo, Radlice a Leština (*ZDB VII, 157 č. 35; ZDB VIII, 228 č. 244; Plaček 2001, 622*).

Hrad na místě dnešního zámku v Telči vznikl v 2. polovině 14. století. Roku 1366 patřily k panství Telč kromě města vsi Sedlejev, Mysliboř, Dyjice, Zvolenovice, Slaviboř, Černíč, Krahulčí, Hostětice, Vanov, Šiškov a Volevčice (*ZDB IV, 67 č. 433; Plaček 2001, 636*).

Templštejn vznikl asi mezi lety 1281 a 1298. Původně patřil jamolickým templářům, kteří roku 1298 přikoupili zboží v Dobřínsku a Petrovicích. V roce 1349 byl prodán hrad se vsí Jamolice pánům z Šelnberka, kteří ho učinili centrem zboží, kam roku 1379 patřily kromě vsi Jamolic blíže neurčené dvory se sedmi poplužními, Dobřínsko, Řeznovice, Biskoupky a vinice v Nešovicích a Džbánicích (*ZDB VI, 137 č. 644; Haňák 1913, 196; Hosák 2004, 121*).

Vranov se uvádí k roku 1100, je ale otázkou, zda původní hrad stával na dnešním místě. Znovu je doložen na počátku 13. století. K přestavbě na kamenný hrad došlo zřejmě před polovinou 13. století. Roku 1317 byl hrad středem panství, kam patřily dvě vsi se stejným jménem Petřín, dále Jazovice, Lančov, Podmyče, Horní Břečkov, Čížov, Vracovice, Otoslavice, Onšov a zaniklá osada Český, která se později dostala k zázemí Nového Hradu (*RBM III, 358 č. 915; Peřinka 1906, 50; Zaoral 1978, 89; Plaček 1996, 60–61*).

Kamenný hrad ve Znojme vznikl na místě mladohradištního sídla na konci 12. či na počátku 13. století jako zeměpanský. Rozsah jeho zázemí musel být velký, neboť šlo o centrum důležité provincie. Velikost zázemí hradu a povinnosti jeho poddaných známe až z roku 1542 (*Havlík 1998, 96; Plaček 2001, 724*).

4. Zhodnocení

Studované lokality můžeme rozdělit podle množství písemných zmínek na tři skupiny. U většiny lokalit jsou k dispozici prameny, které umožňují rekonstrukci jejich panství v předhusitské době. Jedná se o většinu šlechtických hradů a některé zeměpanské lokality (Vranov, Nový Hrad, dočasně Červený Hrádek, Janštejn, Rabštejn a Rokštejn). O panství hradů druhé skupiny máme prameny až z 15. či 16. století. Jde o zeměpanské hrady, které byly uděleny v léno šlechtickým rodům (Bítov, Cornštejn, Frejštejn), o markrabskou Jemnici a o šlechtické hrady, které v předhusitské době zůstaly v rukou jednoho majitele – Jaroslavice a Roštejn. O třetí skupině hradů nám chybí jakékoliv zprávy o jejich zázemí (Krumvald), případně jakékoliv písemné zmínky z daného období (Býkovec, Kozlov či Sedlecký hrad).

Mezi hrady první skupiny můžeme sledovat učitě rozdíly, co se týče jejich zázemí. Hrady v kolonizačních oblastech měly větší zázemí než hrady ve staré sídelní oblasti. To vidíme zejména v případě Štamberka, Červeného Hrádku, Bílkova,

Bukoviny a Rokštejna. U hradů vzniklých ve 14. století ve starém sídelním území máme doložena jen malá panství. Týká se to nejen šlechtických lokalit Hradiště – Louky, Lapikusu, Lamberka či Rabštejna, ale i královského Nového Hradu. Starší královské hrady (názornou ukázkou je Vranov) si podržely větší panství, což ale bylo způsobeno hospodářskými podmínkami v době jejich vzniku a jejich tehdejší funkcí. Do určité míry lze pozorovat i změny velikosti majetku vlastníků hradů a tím i hradních panství. U některých panství, např. u Telče či Štamberka pánů z Hradce, u Jevišovic či Holoubka, můžeme sledovat téměř každoroční změny jejich velikosti, zatímco jiná, např. Hradiště – Bukovina, Louka, Rabštejn nebo Sádek, se zdají být stabilnější. Na tomto místě nelze z prostorových důvodů podávat plnou analýzu jejich vývoje a důvodů pro tyto majetkové změny, zdá se ale, že u pánů z Hradce odrážejí prodeje a nákupy některých lokalit, realizované často s jejich klientelou, okamžitou finanční situací rodu (*Bystřický 1985, 90*). U pánů z Jakubova naopak můžeme sledovat jejich snahu o vytvoření souvislejší enklávy kolem jejich sídla v Jakubově (obr. 3).

Některým rodům se podařilo získat více drobných majetků ve staré sídelní oblasti. Kromě již zmíněných pánů z Jakubova sem patří páni z Holoubka. Jejich majetek byl tvořen několika celky, v jádře některých z nich stály i tvrze. I když je pravděpodobné, že těmto objektům zůstaly některé hospodářské funkce, hlavním centrem panství rodu byl hrad Holoubek (obr. 2). V pozdější době, roku 1412, kdy došlo k rozpadu panství pánů z Holoubka a hrad se dostal jinému majiteli, zůstalo při hradu jen malé panství skládající se ze tří vsí, tedy zřejmě nutné k zajištění jeho základních funkcí.

Podobně malá panství zajišťovala ve 2. polovině 14. století provoz i nového zeměpanského hradu Nového Hrádku u Lukova (tab. 2) či Červeného Hrádku, který byl v té době markraběcím lénem, ale snad i Lapikusu či Rabštejna. V některých případech však máme u takových hradů doloženo, že jejich majitel nebyl odkázán jen na příjmy z takového panství, ale měl i příjmy např. ze zemských či dvorských úřadů.

Velikost a vývoj šlechtického majetku, a tím i zázemí hradu, ovlivňoval také reprodukční vývoj šlechty. Některé hrady a jejich majetky patřily více příbuzným žijícím ve spolku, ale disponujícím částí rodového majetku. Někdy si příbuzní majetek rozdělili a pořídili o tom zápis do zemských desek, což pak přináší cenné údaje o velikosti panství jednotlivých hradů. Několik takových záznamů se týká trojice sídel rodu pánů z Hradce (obr. 4). Zde lze sledovat nejen změny velikosti zázemí jednotlivých hradů, ale i přesuny některých vesnických lokalit mezi jednotlivými hradními panstvími.

Výzkum zázemí zmíněných lokalit potvrzuje dosavadní názory o tom, že největší zázemí měly staré zeměpanské hrady 13. století a šlechtické hrady v kolonizačních oblastech 2. poloviny 13. a 1. poloviny 14. století. Později vzniklé hrady měly většinou zázemí menší. Je také třeba rozlišovat mezi vlastním užším či bezprostředním hospodářským zázemím hradu a celkovým majetkem rodu a brát v úvahu majetkový vývoj jednotlivých rodů.

Výzkum velikosti a charakteru panství a zázemí středověkých hradů nabízí možnost lepšího porozumění problematice hospodaření šlechty. V ideálním případě, tedy tam, kde máme k dispozici kromě historických zpráv i archeologický či stavebně-historický výzkum hradu, můžeme sledovat stavební vývoj hradu v komparaci s vývojem panství jeho majitelů. To však v naší oblasti připadá v úvahu jen u hradu Rokštejna. Dalšími možnými směry výzkumu je srovnání zázemí hradů se zázemím ostatních fortifikací (hrádků, tvrzí) a výzkum zázemí hradů dalších moravských regionů. K tomu bude ovšem potřeba pokrok ve zkoumání majetkového vývoje moravských šlechtických rodů, tedy majitelů a držitelů těchto objektů.

Prameny

- AC VII*: Kalousek, J. (ed.), Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích VII. Praha 1887.
- Bretholz, B. 1930*: Das Urbar der Liechtensteinischen Herrschaften Nicholsburg, Dürnholz, Lundenburg, Falkenstein, Faldsberg, Rabensburg, Mistelbach, Hagenbergund Gnadendorf aus dem Jahre 1414. Sudetendeutsche Geschichtsquellen, Bd. 3. Reichenberg – Komotau.
- CDB IV/1*: Šebánek, J. – Dušková, S. (edd.), Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1, 1241–53. Praeae 1962.
- CDM*: v. Chlumecky, P. R. – Brandl, V. (edd.), Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae VII, IX–X, 1333–1349, 1356–1366, 1367–1375. Brunn 1858–1878.
- KP II*: Brandl, V. (ed.), Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŭhonné a nálezové. Tomus II. Brunae 1873.
- RBM*: Emler, J. (ed.), Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae II–III, 1253–1310, 1311–1333. Praeae 1882–1890.
- ZDB*: Chytil, J. – v. Chlumecky, P. R. – Demuth, K. – Wolfskron, A. (Hrsg.), Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren (1348–1466), Brünner Cuda. Brunn 1856.

Literatura

- Anonym 1918*: Zázemí, Naše řeč 2/1, 29.
- Anonym 1918a*: „Zázemí“ a j., Naše řeč 2/8, 252.
- Baletka, T. 2004*: Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa. Praha.
- Bartík, J. a kol., v tisku*: Louka u Jemnice.
- Baum, H.-P. 1983*: Adelsburgen. In: Bautier, R.-H. (Hrsg.), Lexikon des Mittelalters II. München – Zürich, 968–971.
- Boháč, Z. 1993*: Hospodářské zázemí emauzského kláštera v době předhusitské, Mediaevalia Historica Bohemica 3, 237–242.
- Boháč, Z. 1997*: Hospodářské zázemí břevnovského kláštera v době předhusitské. In: Bláhová, M. – Hlaváček, I. (edd.), Břevnov v českých dějinách. Praha, 54–59.
- Bystřický, J. 1985*: Poznámky ke středověké kolonizaci okolí Dačic, Časopis Moravského muzea – Vědy společenské LXX, 85–102.
- Doležel, J. 1998*: K počátkům hradu Kamene (Zubštejna) na horní Svatce. In: Castellologica bohemia 6. Praha, 307–324.
- Durdík, T. 1999*: Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu, Archaeologia historica 24, 263–272.
- Durdík, T. 2000*: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001*: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- Dvorský, F. 1908*: Vlastivěda moravská II/45. Náměšťský okres. Brno.

- Dvorský, F. 1916:* Vlastivěda moravská II/42. Hrotovský okres. Brno.
- Elbel, P. 2002:* Hospodářské zázemí kláštera Hradiště u Olomouce v 11. a 12. století. In: Jan, L. (ed.), *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české, konané ve dnech 24. – 25. května 2001 v Třebíči.* Brno, 39–56.
- Gabriel, F. 2002:* Quo vadis vědo o hradech? In: *Castellologica bohemia* 8. Praha, 499–502.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 2000:* Hrady okresu Česká Lípa. Praha.
- Gabriel, F. – Panáček, J. – Podroužek, K. 2011:* Helfenburk. Hrad pražských arcibiskupů. Borek.
- Goetz, P. W. 1995:* *The New Encyclopaedia Britannica. Volume 5.* Auckland – Geneva – London – Madrid – Manila – Paris – Rome – Seoul – Sydney – Tokyo – Toronto.
- Graus, F. 1957:* Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419. Praha.
- Haňák, V. 1913:* Vlastivěda moravská II/34. Mor.-Krumlovský okres. Brno.
- Havlík, L. E. 1998:* Dějiny královského města Znojma a znojemského kraje od nejstarších dob do sedmdesátých let 19. století. Brno.
- Hledíková, Z. – Janák, J. – Dobeš, J. 2005:* Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost. Praha.
- Hložek, J. – Krivánek, R. – Menšík, P. 2011:* Kozí hrádek (okr. Tábor). Předhradí, nebo hospodářské zázemí? *Archaeologia historica* 36/1, 223–242.
- Hosák, L. 1953:* Středověká kolonisace horního porúčí Dyje, *Časopis Společnosti přátel starožitností* LXI, 80–93.
- Hosák, L. 1968:* Páni z Lichtenburka na Bítově, Cornštejně a Vranově, Jižní Morava 4, 59–67.
- Hosák, L. 2004:* Historický místopis země Moravskoslezské. Praha (reprint).
- Chotěbor, P. 1991:* Venkovská feudální sídla a jejich hospořádké zázemí, *Archaeologia historica* 16, 179–190.
- Jan, L. 2000:* Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy: Brno.
- Jan, L. 2009:* Jan Sokol z Lamberka ve službách byzantského císaře aneb O žoldnéřské cti (Johann Sokol von Lamberg in Diensten des byzantinischen Kaisers oder Von der Söldnerehre). In: Ambrožová, H. – Dvořák, T. – Chocholáč, B. – Jan, L. – Pumpr, P. (edd.), *Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU, věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám.* Brno, 237–249.
- Kouřil, P. 1976:* Archeologický průzkum hradu Holoubek na Hrotovicku, *Vlastivědný věstník moravský* XXVIII, 215–217.
- Kouřil, P. 1978:* Příspěvek k poznání hradů Kozlova, Kufštejna a Rabštejna ve středním Pohlaví na jz. Moravě, *Archaeologia historica* 3, 131–145.
- Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M. 2000:* Hrady českého Slezska. Brno.
- Kouřil, P. – Žáček, P. 1986:* Drobná středověká opevnění v Pobeskydí a otázka jejich klasifikace, *Časopis Slezského muzea – Řada B*, 35, 97–138.
- Kovář, J. J. – Petřík, J. – Hlavica, M. – Vohryzek, S. – Bíško, R. – Nedbalová, J. 2013:* Nová zjištění na hradě Vildenberk u Pozořic, okr. Brno-venkov, *Archaeologia historica* 38/2, 415–433.
- Měřinský, Z. 2007:* Hrad Rokštejn. Dějiny, stavební vývoj a výsledky čtvrtstoletí archeologického výzkumu 1981–2006. Brtnice – Brno.
- Měřinský, Z. – Plaček, M. 1987:* K poznání hradu Bukovina, Jižní Morava 26, 281–288.
- Měřinský, Z. – Plaček, M. 1989:* K podobě nejstarší kamenné fáze hradu Bítova (okres Znojmo). In: *Castellologica bohemia* 1. Praha, 229–244.
- Měřinský, Z. – Plaček, M. 1993:* Hrad Šenkenberk a jeho úloha v kolonizaci Znojemska, *Archaeologia historica* 18, 211–223.
- Mezník, J. 1998:* Vlastníci a držitelé hradů a měst na Moravě 1350–1410, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C* 45, 51–64.
- Mezník, J. – Papajik, D. 2001:* Proměny feudálního majetku na Moravě ve 14.–16. století (Bilance dosavadního zkoumání), *Český časopis historický* 99, 33–58.
- Nekuda, V. – Felgenhauer-Schmiedt, S. 2006:* Jihozápadní Morava (Südwestmähren). Brno.
- Nekuda, V. – Unger, J. 1981:* Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.

- Obšusta, P. 2005:* Hrad Kokštejn (Kufštejn) u Hartvíkovic. In: *Z kralické tvrže* 23. Brno, 3–6.
- Papajík, D. 2003:* Majetkové poměry na střední Moravě ve 14.–16. století. Olomouc.
- Papajík, D. 2005:* Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích. Praha.
- Papajík, D. 2007:* Páni z Holštejna. Významný, ale zapomenutý panský rod. České Budějovice.
- Papajík, D. 2010:* Švábencové. Velcí kolonizátoři a jejich následovníci. Praha.
- Peřínka, F. V. 1905:* Vlastivěda moravská II/24. Jaroslavský okres. Brno.
- Peřínka, F. V. 1906:* Vlastivěda moravská II/70. Vranovský okres. Brno.
- Plaček, M. 1985:* Hradý na Oslavě a ekonomické podmínky jejich vzniku a existence (Die Burgen am Oslava-Fluß und die ökonomischen Bedingungen ihrer Entstehung und Existenz), *Archaeologia historica* 10, 261–271.
- Plaček, M. 1985a:* K počátku hradu Lapikus, *Jižní Morava* 21, sv. 24, 263–266.
- Plaček, M. 1987:* Ves a dvůr Holoubek. K otázce vztahu dvora a panského sídla ve středověku, *Archaeologia historica* 12, 345–354.
- Plaček, M. 1991:* Hradý v povodí Jihlavy a Rokytne (Burgen im Flußgebiet der Jihlava und Rokytaná), *Vlastivědný věstník moravský* XLIII, 145–158.
- Plaček, M. 1992:* Hradý středního Podyjí, *Archaeologia historica* 17, 189–204.
- Plaček, M. 1996:* Středověký vývoj zámku ve Vranově nad Dyjí, *Průzkumy památek* II/1996, 51–63.
- Plaček, M. 2000:* Identifikace středověkého jádra hradu Sádka a jeho vývoj, *Průzkumy památek* I/2000, 33–42.
- Plaček, M. 2001:* Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- Plaček, M. 2001a:* Jakubov ve středověku. In: Ondřej, K. (ed.), *Jakubov u Moravských Budějovic*. Sborník vydaný u příležitosti setkání rodáků a přátel obce 2001. *Jakubov u Moravských Budějovic*, 3–10.
- Plaček, M. 2007:* Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Dodatky. Praha.
- Plaček, M. 2008:* Ke vztahu sídel nižší šlechty a jejich hospodářského zázemí, *Archaeologia historica* 33, 209–220.
- Plaček, M. 2010:* Jemnice v krajině vrcholného středověku. In: Tříška, J. (ed.), *Dějiny Jemnice*. Jemnice, 43–80.
- Plaček, M. – Futák, P. 2006:* Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu. Praha.
- Plaček, M. – Procházka, R. 1993:* Hrad Vildenberk – zrod a zánik jednoho dominia. In: *Castellogica bohemica* 3. Praha, 201–210.
- Pokluda, Z. 2012:* Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům. Praha.
- Sedláček, A. 1914:* Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480. Praha.
- Svoboda, L. a kol. 1998:* Encyklopedie českých tvrzí, I. díl, A–J. Praha.
- Šebánek, J. – Fiala, Z. – Hledíková, Z. 1984:* Česká diplomatika do roku 1848. Praha.
- Tiray, J. 1913:* Vlastivěda moravská II/64. Telecký okres. Brno.
- Unger, J. 1999:* Život na lelekovickém hradě ve 14. století (Antropologická sociokulturní studie). Brno.
- Urban, J. 2003:* Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha.
- Vohryzek, S. 2012:* K otázce existence komendy řádu johanitů v Brtnici, *Časopis Matice moravské* XXXCI/2, 265–284.
- Vohryzek, S. 2013:* Střížovci v 2. polovině 14. století, *Archeologické výzkumy na Vysočině* 3/2012, 67–74.
- Vohryzek, S. 2013a:* Rod pánů z Hrádku, Říše, Starče a Holoubka, *Jižní Morava* 49, 130–154.
- Vránová, V. – Vrána, J. 2005:* Jívová – Tepenec. Pravěké hradisko a Karlův hrad. Archeologické památky střední Moravy 9. Olomouc.
- Vrta, R. 1996:* Hrad Ungersberk před rokem 1312 (Burg Ungersberk vor dem Jahre 1312). In: *Castellogica bohemica* 5. Praha, 129–134.
- Zaoral, P. 1978:* Hrad Vranov a jeho zboží do počátku 15. století, *Jižní Morava* 14, 86–95.

ON THE EXTENT OF CASTLE DOMAINS IN SOUTHWEST MORAVIA BEFORE THE HUSSITE WARS

Previous research into the development of feudal property in Moravia was mainly focused on the question of the total number of settlements – villages, small and larger towns, or castles – on the given territory during the Middle Ages, the social status of their owners, and the development of the proportion of the property volume owned by individual social groups. The extent of individual castle domains has mostly been treated only in specialised monographs dealing with particular residences or in encyclopaedic works paying attention to feudal residences within a smaller region. Some deficiencies also persist in the area of terminology, where the hinterland (of a castle) is sometimes understood in the wider sense of the word as the entire landed property belonging to a castle, and sometimes, by contrast, in the narrow sense of the word as the economic and service facilities in the nearest neighbourhood of the castle. Both these concepts are possible – the term “hinterland” comes originally from the German language, where it means a region linked economically with a port. To distinguish the meaning in the narrow sense of the word, we use the specification “immediate hinterland”.

Our paper is focused on the comparison of the extents of the hinterlands of individual castles in Southwest Moravia in relation to their builders and times of construction. The given region is delimited to the territory of the former districts of Znojmo, Třebíč, Jihlava and the historical Moravian part of the district of Jindřichův Hradec (according to the 1960 administrative reforms). We deal with a set of 32 localities (Tab. 1) termed as castles in the work by M. Plaček (2001; 2007). Among these localities, five were manorial foundations, 20–21 were aristocratic foundations, four were founded as castles of vassals of the manorial lord or the monastery of Třebíč, one was founded by the Templars, and the origins of one of the castles are unclear. The best source for research into the extent of the hinterland relating to these castles are mainly charters and entries in the Moravian Land Tables. These sources offer only limited data on the extent of castle domains, but any detailed information on their existence, which is usually known, for example, from polyptychs or exceptionally also from accounting books, is absent for this area. On the basis of existing literature or our own research we were able to gather 31 data sets on the extent of castle hinterlands from the time before the Hussite Wars with respect to 20 sites (see Tab. 2). For the 13th century, we only consider reconstructions based on later sources; the earliest complete listing of castle estates (Vranov) comes from as late as 1317. Most information on the extent of castle hinterlands is not older than 1348. The data obtained have to be considered approximate because, in several castle owning families, we can observe considerable activity with regard to the purchase and sale of property.

The localities studied can be divided into three groups according to the volume of written records. In the first, which comprises the most sites, we deal with reports that enable us to reconstruct their domains in the time before the Hussite Wars. This group mainly includes aristocratic castles, but also several manorial localities. In the second group, only data from the time after the Hussite Wars is available. This group comprises manorial castles, castles held by vassals, and several castles which did not change their owners from the pre-Hussite Period to the post-Hussite era. For the third group of castles, we lack any mentions in historical sources. In castles of the first group we can trace differences in the extent of castle domains between the old settlement territory and the colonisation area. In some domains we can observe frequent changes which are the result of responses to immediate financial needs, as in the sale of some villages in castle domains by the Lords of Hradec (Telč, Štamberk, Bílkov), or the division of property (Fig. 4), or, as with the Lords of Jakubov, the effort of a noble family to concentrate property in the neighbourhood of their residential castle (Fig. 3). The Lords of Jakubov, in the same way as the Lords of Holoubek, built their domains from various small estates in the old settlement area, in which sometimes older fortresses still existed (Fig. 2).

Research into the extent and character of castle domains offers a possibility to understand better the problem of how aristocrats administered their property, inclusive of the question of how the

development of their property is reflected in the appearance of individual castles. This, however, demands not only an analysis of the development of property, but also archaeological or building-historical research into the development of castles, which is absent with respect to most of the localities in the area under review. Further possible areas of research include a comparison between castle domains and demesnes, whose owners were content with only fortified manors or fortresses, or a survey of the situation in other regions of Moravia.

Fig. 1. Location of castles mentioned in the article (cf. Tab. 1). Graphics by M. Hlavica.

Fig. 2. Total extent of property of the Lords of Holoubek in the time before the Hussite Wars. After *Vohryzek 2013*, modified. Graphics by M. Hlavica.

Fig. 3. Property of the Lords of Jakubov in the 14th and 15th centuries (Zubštejn Castle with accessories, held 1349–1358, and the village of Skály are not displayed). Graphics by M. Hlavica.

Fig. 4. Development of the domain by the Lords of Hradec, who held Bílkov, Štamberk and Telč Castles between 1385 and 1415 (also highlighted is the presumed core of the Bílkov demesne in the 13th century). Graphics by M. Hlavica.

Tab. 1. An overview of castles in Southwest Moravia according to their founder, time of construction, and earliest written mention. Author: S. Vohryzek.

Tab. 2. An overview of known data on the hinterland of castles in Southwest Moravia according to written sources. Author: S. Vohryzek.

Tab. 3. Development of possessions by the Lords of Jakubov. Numbering of localities corresponds to the map in Fig. 3.

Mgr. Stanislav Vohryzek
Historický ústav
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1, 602 00 Brno
108828@mail.muni.cz

Mgr. Michal Hlavica
Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1, 602 00 Brno
hlavica@mail.muni.cz

Mgr. Josef Jan Kovář
Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1, 602 00 Brno
faber@phil.muni.cz